

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier

Een hoogtenederzetting uit de ijzertijd op de
Kemmelberg in Heuvelland (Kemmel, Dranouter
en Loker)

Archeologische site

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

Een hoogtenederzetting uit de ijzertijd op de Kemmelberg in Heuvelland (Kemmel, Dranouter en Loker), Kemmelbergweg, Kleine Kemmelstraat en Klokhofweg, zonder nummer – archeologische site

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/33039/110.1

Marc Dewilde met medewerking van Koen Himpe, Sofie Vanhoutte, Peter Van den Hove, Guy De Mulder, Jean-Luc Putman en Jan Decorte

13/12/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	6
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	7
2.	EVALUEREND GEDEELTE	9
2.1.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	9
2.2.	Motivering van het type bescherming.....	15
2.3.	Motivering van de afbakening van de bescherming	16
2.4.	Juridische toestand.....	17
2.4.1.	Onroerend Erfgoed:	17
2.4.2.	Ruimtelijke Ordening:	17
2.4.3.	Natuur en Bos:	18
2.4.4.	Landinrichting/ andere projecten:	18
3.	Beheersvisie	18
3.1.	Beheerdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed.....	18
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	20
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed	21
4.	Bronnen	21
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	25
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	25
5.2.	Fotobijlage	25
5.3.	Kaarten en figuren	25

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

De Kemmelberg ligt in de zuidwestelijke uithoek van de provincie West-Vlaanderen, tegenaan de Franse grens, 9,5 km ten zuidwesten van Ieper.

De Kemmelberg situeert zich hoofdzakelijk op het grondgebied van de voormalige gemeente Kemmel. Enkele stukjes horen bij Loker en Dranouter. Deze en nog vijf andere gemeenten zijn sinds 1977 gefusioneerd tot de gemeente Heuvelland (Kanton Mesen, arrondissement Ieper-Poperinge).

De topzone van de Kemmelberg wordt omgeven en doorkruist door de Kemmelbergweg, de Kleine Kemmelstraat, de Klokhofweg en enkele paden zoals de Lokerdreef.

Heuvelland -eigenlijk twee oost-west gerichte heuvelkammen en hun omgeving- zit gekneld tussen de IJzervallei in het noorden en de Leie(Schelde)vallei in het zuiden en oosten.

Het grootste gedeelte, enkele private bos- en weidepercelen niet te na gesproken, is ingericht als provinciaal groendomein. Een beperkte oppervlakte wordt beheerd door het Belgisch leger. Daarnaast komen enkele particuliere eigendommen voor met woningen en tuinen met zwembad en twee horeca-uitbatingen.

1.2. Historisch overzicht

De allereerste, archeologisch getinte verkenningen van de Kemmelberg gaan terug tot de late 19de en het begin van de 20ste eeuw. Vanaf 1892 signaleren Charles Gillès de Pélichy (1872-1958) en Maurice de Maere d'Aertrycke (1864-1941) oppervlaktevondsten van silexartefacten op en rond de Kemmelberg. Ze vestigen daarbij voor het eerst de aandacht op neolithische aanwezigheid (Van Doorselaer *et al.* 1987, 14). Dit wekte de interesse van lokale amateur-archeologen en leidde ook tot een aantal 'prospectie'-bezoeken van Edmond Rahir (1864-1936) en Alfred de Loë (1858-1947) , verbonden aan de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (De Mulder & Putman 2006, 19).

Vanaf 1961 prospecteerden vader en zoon Robert en Jean-Luc Putman intensief de Kemmelberg en de Rodeberg waarbij tal van vuurstenen artefacten werden gevonden. In 1968 vervoegden Marc Soenen en Gilbert Ennaert de gelederen en werd het werkterrein uitgebreid tot de Scherpenberg en de Zwarte Molenheuvel.

Op 5 juli 1963 ontdekten de Putmans bij toeval potscherven uit de ijzertijd in de diepe sporen veroorzaakt door een motorcrosswedstrijd. In de daaropvolgende maanden verzamelden ze verschillende ijzertijdscherven op de steile helling dichtbij de eerste vindplaats. Ze besloten om hierop te focussen en voerden aan de noordrand van de topzone een reeks nood- en proefopgravingen uit.

In 1964 werd een eerste poging ondernomen om, onder moeilijke werkomstandigheden op een steile helling, meer gestructureerd een oppervlakte van 5 m² te verkennen en te documenteren (sleuf 'K.C.'). Dit leverde de ontdekking op van een compacte zwarte laag die plaatselijk een halve meter dik was en heel wat vondsten bevatte, waaronder een eerste lemen slingerkogel.

In 1965 kon onder betere werkomstandigheden een oppervlakte van 6 m² onderzocht worden (sleuf 'K.D.') (De Smedt *et al.* 2012, 52-53). Deze eerste opgravingen maakten meteen duidelijk dat de archeologische lagen minstens twee perioden besloegen. Sporen en vondsten dateerden zowel uit het neolithicum als uit de ijzertijd.

In 1966 en 1967 werden nieuwe proefsleuven gegraven. Ze bleken pal op een diepe, gedempte gracht gelokaliseerd te zijn. Dit versterkte het vermoeden dat het hier een buitengewone, verdedigde hoogtenederzetting kon betreffen (sleuven 'K.F.'). Dit karakter

werd bevestigd toen in 1967 bij een noodopgraving in de sporen van de motorcrosswedstrijd aan de noordostrand van de topzone wit en rood beschilderd aardewerk en een scherf met een wit swastikamotief werden opgemerkt.

Vanaf 1968 werd er systematisch onderzoek uitgevoerd onder de wetenschappelijke leiding van André Van Doorselaer, toen werkleider aan de Universiteit Gent en dat met steun van de toenmalige Nationale Dienst voor Opgravingen. Vanaf 1972 vervoegde de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in Zuid-West-Vlaanderen (vanaf 1974 Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen – V.O.B.O.W.) de gelederen. De vereniging werd gesubsidieerd door de provincie West-Vlaanderen. Het betrof jaarlijks een campagne van twee maanden, voornamelijk met de hulp van studenten en vrijwilligers. Vanaf 1976 werden de opgravingen uitsluitend onder auspiciën van de V.O.B.O.W. voortgezet met steun van de provincie West-Vlaanderen. Op het einde van de jaren 1980 werden er nog enkele diepgravende studies van het materiaal uitgevoerd. Dankzij kredieten van het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek werd zo opzoekingswerk, onder meer in het buitenland, mogelijk gemaakt.

De eerste opgravingscampagnes wilden de volledige heuveltop verkennen en mogelijk ruimer onderzoek beter oriënteren. Men ging op zoek naar een bevestiging van ijzertijdbewoning over de ganse topzone, de begrenzing van die bewoningszone, het verloop van de verdedigingssystemen en de aard ervan en een verklaring voor de vrij talrijke oneffenheden op de top. Daarnaast kon in 1970 onder een wal uit de ijzertijd een uitstekend bewaarde neolithische bewoningslaag onderzocht worden.

Bij drie daaropvolgende campagnes (1971-1973) werd vooral aandacht besteed aan het grachten- en wallensysteem dat in de diverse sectoren belangrijke verschillen vertoonde en vooral in de noordoostelijke sector blijk gaf van enkele aanpassingen. Duidelijk werd alleszins dat bij de aanleg van het verdedigingssysteem de topografie en het gegeven van afwisselend sterke en zachtere hellingen een bepalende rol speelden. Voor de opbouw van de wallen werd ook steen gebruikt, alhoewel deze nog niet in constructieverband zijn aangetroffen. In de noordelijke sector werd een toegangsweg aangesneden en ook een 60 tot 80 cm dikke afvallaag die zich onderaan de helling bevond. In de westelijke sector werden grote vergravingen vastgesteld, die mogelijk verband houden met de uitbating van ijzerzandsteen (Van Doorselaer *et al.* 1987, 21).

In 1974 en 1975 ging de aandacht vooral uit naar het verkrijgen van inzicht in de bewoningssporen en het systematische onderzoek van de in vorige campagnes aangesneden afvallaag onderaan de noordelijke helling. Voor het eerst werden ook ¹⁴C-monsters genomen. Ze bevestigden de vooropgestelde datering. De aandacht ging ook naar een merkwaardige heuvel van 3,5 m hoogte en 30 m diameter, gelegen in het zogenaamde Voorbos, zo'n 700 m ten zuidoosten van de top van de Kemmelberg. Men ging op zoek naar een mogelijk verband met de elite, die op de Kemmelberg woonde. Was in de grafheuvel een Keltische 'prins' bijgezet naar analogie met de rijkelijke graven van clanhoofden, die in Frankrijk (Vix) en Duitsland (Hochdorf) zijn aangetroffen? Het bleek om een kunstmatige ophoging te gaan opgeworpen boven een centrale kuil van 3 op 2 m. Eventuele grafgiften of beenderresten werden niet aangetroffen. Omdat er geen sporen van plundering werden aangetroffen, werd de structuur als een schijnbegrafing geïnterpreteerd (Van Doorselaer *et al.* 1987, 22).

Tijdens de campagnes van 1976-1979 werd de afvallaag in de noordelijke sector verder onderzocht en kon de westelijke begrenzing ervan bepaald worden. Naast de vondst van enkele spectaculaire metaalvondsten (fragment versierd bladgoud, een composiet sierelement, een bronzen sierplaat met schelpmotief versierd, een ijzeren aspin met bronzen sierplaat) werd op een noordelijke terrasvormige zone pottenbakkersactiviteit bevestigd. De restanten van mogelijke constructies, die met bewoning in verband te brengen zijn, bleken verstoord door beschietingen en vergravingen uit de beide wereldoorlogen.

Een laatste opgravingscampagne vond in 1980 plaats in de noordoost-sector waar eerder een dichte concentratie aan midden-paleolithisch oppervlakttemateriaal was vastgesteld. Het terrein bleek enorm verstoord tijdens de twee wereldoorlogen. In de omgewoelde bodem kwam wel vrij veel silex-materiaal tevoorschijn dat homogeen midden-paleolithisch bleek te zijn.

Na de laatste opgravingscampagne in 1980 volgden nog jaren van vondstenverwerking, via tijdelijke tewerkstellingsprogramma's en vrijwilligerswerk (Van Doorselaer *et al.* 1987, 22-23).

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

Veldkartering en archeologisch onderzoek hebben aangetoond dat de Kemmelberg in de prehistorie en de metaaltijden een bijzondere aantrekkingskracht uitoefende op de mens. De natuurlijke topografie van de heuvel was uitzonderlijk, wat zeker in de 5de eeuw v. Chr. zorgde voor een 'buitengewone' benutting. Op de topzone werd een versterking uitgebouwd omringd met wallen en grachten die meer dan 8 ha besloeg. Daarnaast kan ook in de naamgeving een verband gezien worden met vroege bewoning.

Geologie en bodem

De Kemmelberg levert het tastbaar bewijs van miljoenen jaren geologische evolutie in Vlaanderen.

Het is een tertiaire getuigenheuvel, die deel uitmaakt van een lange, oost-west verlopende heuvelrij. De lijn is te volgen van Sangatte aan de Franse kust tot in Scherpenheuvel. Vanaf de Casselberg neemt de hoogte af in oostelijke richting.

In het oligoceen (37 tot 26 miljoen jaar geleden) viel een groot deel van Vlaanderen droog. De eocene, door de zee afgezette lagen raakten daarbij onderhevig aan erosie.

In het mioceen (26 tot 6 miljoen jaar geleden) nam de zogenaamde Diestiaanzee opnieuw de bovenhand en overspoelde het noorden van België. Door sterke getijdenwerking werden daarbij op de toenmalige kustlijn glauconietrijke zanden, maar ook grind en silexkeien afgezet. Op een lijn, die Vlaanderen in oost-westelijke richting doorsneed, kwamen daarbij rijen zandbanken tot stand, die periodisch boven het water uitstaken. Het contact met zuurstof zorgde voor de oxidatie van het zand, dat veel ijzer bevatte. Zo ontstonden harde ijzerzandsteenbanken. De lijn is te volgen van de Casselberg, Zwarte en Rode Berg, ... loopt door ten zuiden van Kortrijk, verder over de Vlaamse Ardennen, naar de heuvels van het Hageland en de hoogtes van de Zuider-Kemp.

De opheffing van zuidelijk Vlaanderen -in het verlengde van de Alpiene bergvorming in Zuid-Europa- veroorzaakte de regressie van de zee in het begin van het pleistoceen, zo'n 2,5 miljoen jaar geleden. Intense erosie zorgde uiteindelijk voor het ontstaan van de getuigenheuvelrij (Hantson 2008, 6). De grindrijke zones in de zandbanken weerstonden immers aan de continue erosie. Dit bracht de heuvelrij steeds meer in reliëf. In dit rijtje steekt de Kemmelberg er met een hoogte van 156 m boven de zeespiegel in Vlaanderen het meest bovenuit.

Tegelijk voerde de wind zand en leem aan vanuit het noordoosten, waardoor de heuvel met een dunne kwartaire mantel werd toegedekt.

In de huidige bodemprofielen valt een plaatselijk onderscheid op tussen droge tot matig natte lemige zandgrond (topzone) en zowel droge, vochtige als natte zandlemige grond op de hellingen of in de lager gelegen valleien. Ten zuiden van de heuvelkam bestaat de bodem uit natte of vochtige leemgronden. Ook deze afzettingen werden aan erosie blootgesteld. In het holoceen (de laatste 15.000 jaar) raakten de, daardoor ontstane rivierdalen opnieuw grotendeels opgevuld (Dalle 2008, 10; Dalle *et al.* 2012b, 46; Hantson 2008, 7 en 2009, 8; Diriken 2010, 11-23).

Geografie/topografie

De Kemmelberg is eigenlijk een driedelige heuvel. De grootste en hoogste heuveltop steekt 156 m boven de zeespiegel uit, de Lettenberg in het noorden 97 m en de Monteberg in het zuidwesten 115 m. De eigenlijke Kemmelberg bezit een ellipsvormige topzone van ca. 3 ha (ca. 375 op 95 m) boven de 150 m-hoogtelijn of ca. 8 ha boven de 140 m-hoogtelijn (Van Doorselaer et al. 1987, 11).

Het topzone van de Kemmelberg is niet homogeen vlak, maar een glooiende aaneenschakeling van hoogten en laagten, plaatselijk zelfs met putten en bulten. Op de noordwestelijke hoek valt een grote halfronde kuil op, die vermoedelijk in verband staat met de winning van ijzerzandsteen.

De noordelijke helling is 'getrapt' met terrasvormige zones. Er komen aan deze zijde ook meer bronnen en permanente beekjes voor.

De topzone met een deels geërodeerde harde zandgrond is grotendeels bebost, terwijl de met zandleem bedekte hellingen veelal als akkerland in gebruik zijn genomen. De steilere hellingen, al dan niet met een bronniveau, alsook de laaggelegen valleibodems worden ingenomen door grasland.

Hydrologie

De noordelijke, west-oost gerichte heuvelkam vormt de waterscheidingskam tussen het stroombekken van de IJzer en dat van de Leie. Het is meteen ook de bodemkundige grens tussen zandlemig en lemig Vlaanderen (Dalle et al. 2012b, 40-41).

Op de flanken kunnen verschillende bronniveaus aangegeven worden. Het hoogste zit ongeveer bij de 120 m-hoogtelijn, nabij het contactvlak van de ijzerhoudende zandlagen uit de formatie van Diest en de kleilagen uit de formatie van Maldegem. Ze hebben aanleiding gegeven tot onder meer de Lindebeek, bovenloop van de Douvebeek en de Kleine Kemmelbeek en de Willebeek, bovenlopen van de Kasteelbeek, die zich verder in het landschap hebben ingesneden.

Toponymie

De naam Kemmel klimt op tot 961 (*Kemlis*). Daarna volgen 1066 (*Kemle*), 1089 (*Kemlis*), 1110 (*Kemla*), 1189 (*Kemle*) en 1201 (*Kemel*). De naam zou volgens Gysseling (1969, 185-186) teruggaan tot het Indo-Europese (*s*)*kamb*- "krommen", waarbij gedacht wordt aan de beek *Kemle*, gevormd uit *Kambila* van de Keltische stam *Kambo* (=krom). *Kemle* zou dan ook dezelfde betekenis hebben als *Krombeke*. Anderzijds denkt Gysseling ook aan *Camulus*, de naam van een god naar wie Kemmel, Kemle (Engeland), Camblain (N.-Frankrijk) en Hamblain (N.-Frankrijk) zouden genoemd zijn (Gysseling 1971, 156). Volgens sommigen zou er dus een heiligdom van de god Camulos mogen verondersteld worden op de Kemmelberg (Van Doorselaer 1987, 11). Daarnaast komen ook het Latijnse cumulus of het Frankische camila, die heuvel of top betekenen in aanmerking.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens meerdere plaatsbezoeken (23 maart, 5 en 27 juli en 2 augustus 2017). De fysieke toestand is op dat moment ook fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De Kemmelberg heeft een lange ontstaansgeschiedenis. Zowel natuurlijke fenomenen als bodemvorming en erosie maar ook antropogene factoren zoals ijzerzandsteenwinning hebben invloed gehad op de bewaring van eventuele sporen.

De inrichting van de versterking in de 5de eeuw voor Chr. heeft de oudere, neolithische sporen verstoord, dan wel gevrijwaard. Door het uitgraven van grachten zijn oude sporen verstoord of opgeruimd. Door de aanleg van wallen op de oude bodem zijn dan weer plaatselijk neolithische sporen *in situ* goed bewaard. De beschikbaarheid van ijzerzandsteen was bij de inrichting van de verdedigingswerken zeker een pluspunt. De gevulde grachten manifesteren zich op de flanken plaatselijk als smalle terrasvormige zones.

In de Romeinse periode wordt de beschikbare ijzerzandsteen elders herbruikt en vermoedelijk verder ontgonnen. Deze winning komt vooral in de volle middeleeuwen tot volle ontplooiing. Omdat de exploitatie niet gedocumenteerd is, kan de schade aan het neolithisch en ijzertijd-bodemarchief moeilijk ingeschat worden. Bij de opgravingen zijn alleszins vergravingen geconstateerd, die op winningsactiviteiten wezen.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was de Kemmelberg ook het toneel van hevige gevechten. Tot in de lente van 1918 was deze strategische plaats in handen van de Geallieerden en maakte ze deel uit van de tweede geallieerde defensielinie. Op 25 april 1918, tijdens het zogenaamde Lenteoffensief werden Dranouter en de Kemmelberg door de Duitsers ingenomen na een gasaanval, gecombineerd met een zware artilleriebeschieting (ca. 100 granaten per minuut) en uiteindelijk een luchtaanval. Na de eigenlijke aanval met een vuurwals en stormloop over de flanken waren de ruïnes van de uitkijktoren op de top van de Kemmelberg in Duitse handen. Franse tegenaanvallen en nieuwe Duitse aanvallen om Loker en Voormezele in te nemen, mislukten. Op 27 april trokken de Engelse en Franse troepen zich terug tot bij Ieper, waar ze werden afgelost door drie Franse divisies. Het slagveld stagneerde na een laatste doorbraakpoging van de Duitse troepen op 29 april 1918. De Kemmelberg bleef tot in het najaar 1918 en het bevrijdingsoffensief in bezit van de Duitsers en was deels verworpen tot een kaal geschoten en doorwoelde hoogte (Van Doorselaer *et al.* 1987, 12).

Deze verwoesting was dermate ingrijpend dat men geneigd was de site archeologisch af te schrijven. De impact op het bodemarchief kon niet anders dan desastreus geweest zijn! De prospecties en daarop volgende opgravingen zouden bewijzen dat deze perceptie van de bewaring van eventuele sporen totaal verkeerd was.

Het graven van loopgraven en de inbreng van allerlei andere stellingen heeft dan weer voor het ontstaan van nieuwe sporen gezorgd (Stichelbaut & Bourgeois 2006, 12). In de topzone lijkt dit evenwel nogal mee te vallen.

Ook de inplanting van de grote commandobunker (30 x 30m, 18 m diep) in de zuidflank van de Kemmelberg in 1953 heeft uiteraard aanzienlijke schade toegebracht aan het, aldaar aanwezige bodemarchief. Meer dan 1000 m² raakten verstoord zonder dat enige archeologische begeleiding gebeurde. De verdedigingswerken uit de ijzertijd bleven buiten schot.

Sinds de jaren 1950 was de Kemmelberg ook blootgesteld aan sterke recreatiedruk en bodemdegradatie, voornamelijk in enkele publiek ontsloten bosgedeelten aansluitend bij horecazaken. "Het bos op de afgevlakte Kemmeltop is door recreatiedruk sterk gedegradieerd. Enkel de boomlaag is momenteel nog intact; de struik-, kruid- en bodemvegetatie zijn vrijwel volledig verdwenen. De flora en fauna van de belendende hellingbossen zijn inzake soortenbestand echter heel wat gevarieerder." (Diriken 2010, 65). De betreding en de aantasting van de ondergroei hebben ook afspoeling op de heuveltop in de hand gewerkt.

Deze erosie zowel van natuurlijke als van antropogene aard is momenteel onder controle gebracht. Bepaalde zones zijn voor het publiek afgesloten en de lagere bosvegetaties hebben er zich grotendeels hersteld. Daardoor kunnen ook de van nature kwetsbare randen behoorlijk stabiel blijven (Dalle *et al.* 2012, 47).

Dat zowel de heuveltop als de aansluitende terrasvormige zones grotendeels onder bos gelegen zijn, is een pluspunt voor de bewaring van de archeologische sporen, tenminste

zolang het bosbeheer afgestemd is op het vermijden van windval en de houtexploitatie de bodem niet overmatig verstoort.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Dat een hoge heuvel in een, voor de rest vlakke omgeving werkt als een magneet op de rondtrekkende mens, op zoek naar voedsel en onderkomen, is evident. Vanop die heuvel heeft hij een goed overzicht op zijn jachtgebied: de kustvlakte, doorsneden met kronkelende rivieren, de beboste hellingen en heuvels met interessante open plekken. Bovendien kan hij vanuit zijn standpunt eventuele belagers al van ver zien afkomen. Ook de Kemmelberg moet dat effect gehad hebben op de toenmalige mens. Vanaf de eerste menselijke aanwezigheid in de streek werd de heuvel bezocht. Dat heeft gezorgd voor veel, betekenisvolle archeologische sporen, die een bescherming volop wettigen. Door langlopend onderzoek en zorgvuldige registratie van de vondsten kunnen de -tot op heden bekende- erfgoedwaarden nu adequaat beschreven worden en voorgedragen voor een bescherming.

De eerste duidelijke aanwijzingen voor menselijke aanwezigheid op de Kemmelberg dateren uit het **midden-paleolithicum** (ca. 300.000 tot 40/35.000 jaar geleden). De vondsten bestaan uit vuursteenmateriaal, dat opgeraapt is in de beboste topzone van de Kemmelberg en op de lager gelegen hellingen die in akker zijn gebracht. De artefacten vertonen typische Levallois- en Mousteriaantechnieken (Van Doorselaer *et al.* 1987, 14). In het midden-Paleolithicum volgen ijstijden en tussenijstijden elkaar op. De ijstijden kenmerken zich door een kaal toendralandschap met mossen en lage struiken. In de warmere tussenijstijden ontwikkelde zich een grassteppe met struikgewas en later bos. Toen leefden hier de kleine, forse Neanderthalers. Ze leidden een rondtrekkend bestaan om in kuddes levende prooidieren te volgen. In de Kemmelberg-omgeving bouwden ze wellicht schuilplaatsen uit hout en botten van prooidieren (Dalle *et al.* 2012a, 60-62; De Mulder & Putman 2006, 19).

Op de noord-oostelijke flank, op een locatie waar voorheen bij prospectie een concentratie midden-paleolithisch materiaal was gevonden, is in 1980 een proefopgraving uitgevoerd (Van Doorselaer 1980, 79-80). In de, nochtans door het oorlogsgeweld fel omgewoelde bodem kwam opnieuw een grote hoeveelheid dergelijk materiaal aan het licht.

Een aantal typische werktuigen wijst erop dat de Kemmelberg vervolgens tijdens het **laat- of jong-paleolithicum** en **finale- of epi-paleolithicum** (ca. 40/35.000 tot 9000 v. Chr.) bezocht is door de homo sapiens sapiens. De vondsten (vuursteenmateriaal) beperken zich hoofdzakelijk tot de beboste top van de Kemmelberg. De homo sapiens sapiens, die vanuit Afrika afkomstig was en 40/35.000 jaar geleden naar Europa immigreerde, is een jager-verzamelaar en bracht een nieuw en gevarieerd arsenaal aan vuurstenen werktuigen mee, dat zich onderscheidde van de Neanderthaler die op dat moment al ruim 160.000 jaar standhield in Europa. Hij manifesteerde zich in zijn vroegste culturele fase, het Aurignaciaan (35.000-24.000 v. Chr.). Ook zijn er elementen gevonden van de laat-glaciale Federmesser-cultuur (Dalle *et al.* 2012a, 62). Dergelijke openluchtsites waren tot dan toe onbekend in deze streek. Door recentere vondsten in Noord-Frankrijk en westelijk België wordt hun verspreidingsgebied evenwel concreter. Dit maakt ook de doorsteek naar de Britse eilanden van hieruit ineens plausibel (Ulrix-Closset, Otte et Gob 1981, 13).

Ook het **mesolithicum** (ca. 9000-4000 v. Chr.) leverde op de Kemmelberg vondsten op. Na het einde van de laatste ijstijd, ca. 12.000 jaar geleden en de intrede van de laatste, huidige tussenijstijd, het Holoceen, warmde het klimaat vrij snel op en veranderde de vegetatie van een open toendra naar een landschap met meer struiken, bomen en bossen. Dit had een grote invloed op het dierenbestand en resulteerde ook in aanpassingen van de jachtmethodes. Daaruit volgde ook de reorganisatie van de maatschappij in kleine

kernfamilies die nu ook meer aandacht hadden voor het verzamelen van ander voedsel. Een studie van de typische microlieten en samengestelde werktuigen leidde tot een meer precieze datering van de mesolithische artefacten van de Kimmelberg en wel tussen 7000 en 6000 v. Chr. (Dalle *et al.* 2012a, 63-64). De vondsten op de Kimmelberg zijn toegeschreven aan een tussenstadium van het Beuroniaan en de Rijn-Maas-Schelde-cultuur (Ulrix-Closset, Otte & Gob 1981, 22).

Tijdens het **midden-neolithicum** (ca. 4700–3800 v. Chr.) wordt de Kimmelberg opnieuw als vestigingsplaats benut. Op de heuveltoppen van de Cassel- tot de Kimmelberg zijn trouwens heel wat aanwijzingen gevonden van de eerste landbouwers van de zogenaamde Michelsberg-cultuur, die rond 4000 v. Chr. in de regio aankwamen. Recent onderzoek schrijft de archeologische sporen, vooral het aardewerk en de silexartefacten toe aan de Spieregroep, die zich onderscheidt van de Michelsberg-cultuur. Deze groep situeert zich vooral in het zuidwesten van het Scheldebekken (Bostyn *et al.* 2011).

Neolithisch materiaal (silex en aardewerk) liggen over de hele Kimmelberg verspreid. In de zuidwestelijke zone, op de rand van de zacht afhellende topzone (tussen de 144 en 146 m-hoogtelijnen) werden zelfs neolithische resten *in situ* aangetroffen, bewaard onder de verdedigingswal van de hoogtenederzetting uit de ijzertijd (Van Doorselaer *et al.* 1987, 14). Er werden minstens twee opeenvolgende bewoningslagen herkend, afgescheiden door nivelleringslagen. Zowel lithisch materiaal als aardewerk komen voor. De grote variatie aan silexsoorten wijst op allerlei handelsbewegingen. Een hardstenen bijltje zou zelfs vanuit Bretagne zijn geïmporteerd. Eindschrabbers, geretoucheerde klingen, pijlpunten en boren overwegen. De typische aardewerkvormen behoren tot de groep van Spiere, een stilistische eenheid binnen het midden-neolithicum van het Scheldebekken (De Mulder & Putman 2006, 20; Dalle *et al.* 2012, 64). De vondst van organisch materiaal zoals hazelnootresten, verbrand bot (schaap of geit en varken) en tarwekorrels benadrukt de nieuwe organisatie van de voedselvoorziening. Dat daarbij ook een maalsteen hoort is een logisch gevolg. De enige, tot op heden aangetroffen standgreppel kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden. Het zou een onderdeel van een gebouw kunnen zijn, dan wel van een palissade of een beschutting.

De introductie van de landbouw heeft het uitzicht van het Kimmelberglandschap uiteraard mee bepaald. De boeren die zich hier vestigden, rooiden immers plaatselijk het bos om aan akkerbouw en veeteelt te doen.

In combinatie met de prospectieresultaten lijkt dit midden-neolithisch complex meer terrein te beslaan dan de zuidwestelijke hoek van de topzone en nog een groot potentieel te hebben. De bewaarde gedeelten bieden ook mogelijkheden om een relatieve chronologie op te bouwen, zowel structureel als materieel. Vereiste daarbij is wel een uiterst nauwkeurige inzameling van het materiaal (Vanmontfort 2004, 176-177).

De menselijke aanwezigheid op de Kimmelberg tijdens het laat-Neolithicum en de overgang naar de bronstijd is vager of onzeker. Enkele typische pijlpunten lijken wel te wijzen op een mogelijk sporadische aanwezigheid.

De **bronstijd** (ca. 2100-800 v. Chr.) is op de Kimmelberg tot nog toe enkel geattesteerd door een kwartsieten gepolijst bijltje, dat uit het laat-neolithicum of mogelijk uit de vroege bronstijd dateert (Dalle *et al.* 2012a, 72).

De Kimmelberg kent z'n hoogtepunt in de **ijzertijd** (ca. 800-57 v. Chr.), toen het één van de belangrijkste plaatsen in de wijde regio was. De strategische mogelijkheden van de Kimmelberg -een heuvel in een, verder vrij vlak landschap- werden daarbij maximaal benut.

De vondst van ijzertijdscherven leidde vanaf 1964 tot systematisch archeologisch onderzoek. Al snel werd duidelijk dat substantiële sporen uit de ijzertijd konden onderzocht worden. Hierop werd dan ook volop gefocust. De bebossing op de topzone beperkte evenwel de mogelijkheden van het veldwerk en noodzaakte tot een systeem van overwegend smalle sleufjes (De Mulder & Putman 2006, 20).

Zo is de Kemmelberg in de Europese ijzertijdcontext bekend geworden als één van de mogelijke sites waar regionale elites (of de zogenaamde prinsen) in de periode 600-400 v. Chr. waren gehuisvest. Andere hoogtenederzettingen zijn gekend in Zuid-Duitsland (Heuneburg, Glauberg, Hohenasperg, Bad Durkheim, Ipf), in Bourgondië (Mont Lassois) en in Zwitserland (Châtillon-sur-Glâne) (Bourgeois *et al.* 2006, 5). Al deze plekken zijn gekenmerkt door bewoning op een (afgeplatte) heuveltop, overgaand in steile hellingen, die supplementair verdedigd worden door wallen en grachten. De omwalling kreeg doorgaans een houten omheining. Deze defensieve structuren hebben bovendien ook een socio-politieke functie en illustreerden de machtspositie van de bewoners.

Het is een periode waarin handel in prestigieuze goederen, die status en macht uitstraalden, aan sociaal belang won. Volgens het model van Brun kende de Europese IJzertijd een driedeling. De Middellandse Zee-regio vormde het kerngebied. Ten noorden van de Alpen bevond zich het gebied van de Hallstatt-cultuur waar de elite de handel met de Griekse kolonies en Etrurië controleerde en een intermediaire positie innam met Noord- en Noordwest-Europa. Deze derde zone leverde ruwe grondstoffen (in de ruime zin van het woord) aan de andere gebieden en nam ook producten uit de mediterrane wereld over. De Kemmelberg bevindt zich in de derde regio. De elite in het Hallstatt-gebied, ook wel 'prinsen' genoemd, onderhield contacten met de elites uit andere streken en nam bepaalde gewoonten van de Grieken en Etrusken over. De opkomst van de zogenaamde Hallstatt-prinsen gaat reeds terug tot 600 v. Chr. In de loop van de 5de eeuw begint het verval van de prinselijke Hallstatt-residenties en zien we op Europees vlak de La Tène-cultuur opkomen met machtscentra in de Aisne-Marne-regio en het Hunsrück-Eiffelgebied. Onze gebieden liggen aan de noordrand van het kerngebied van de La Tène-cultuur, alwaar de verschillen in rijkdom tussen de elite en de gewone bevolking minder uitgesproken waren. De elitaire aanwezigheid op de Kemmelberg dateert uit de 5de eeuw v. Chr., maar de aangetroffen geïmporteerde luxegoederen weerspiegelen objecten, die circuleerden binnen de Hallstatt-elite.

De hoogtenederzetting op top van de Kemmelberg was omgeven door een duidelijk herkenbaar defensief systeem. De grachten en wallen waren ingeplant op de rand van de topzone en op de aanzet van de hellingen, ongeveer tussen de 150 en 140 m-hoogtelijnen. De aard van de verdedigingswerken verschilt van plaats tot plaats, telkens aangepast aan de topografische situatie (Van Doorselaer *et al.* 1987, 24 en afb. 15).

Op de noordzijde is een complex en divers systeem van grachten en wallen aangelegd, waardoor een terrasvormige zone is ontstaan. In het westelijke deel ervan werd een oost-west verlopende gracht uitgehakt in de zandsteenbanken, aangevuld met een houten palissade, al dan niet met een parallelle, aarden wal. Het centrale gedeelte van de noordflank kreeg door heraanleg een ingewikkelder verdedigingssysteem. Bovenop een horizontale uitgraving, die vermoedelijk met artisanale activiteit te maken heeft, werd een aarden wal aangelegd vergezeld van twee grachten. Een van deze grachten werd daarna afgedekt door de aanleg van een nieuwe aarden wal, die later nog herwerkt en opgehoogd werd. Tijdens die activiteiten bleef de andere gracht functioneel. Hoger op de helling naar het zuiden toe zijn sporen van een mogelijke toegangsweg vastgesteld, die later werd overdekt door een wal. In de noordoostelijke hoek van deze sector is het geheel dan weer eenvoudiger opgebouwd en bestaat de begrenzing van de nederzetting uit een diep uitgegraven gracht en een vermoedelijke palissade (Van Doorselaer *et al.* 1987, 27-28; De Mulder & Putman 2006, 20).

Op de zuidwestelijke zijde, op de minder steile flanken van de helling werd gekozen voor een eenvoudig systeem namelijk een gracht op de helling en een aarden wal aan de rand van de nederzetting.

Ook op de zuidflank werd een grote oost-west verlopende gracht uitgegraven aan de voet van de helling tussen de 138-140 m-hoogtelijn. Aan de westelijke zijde lijkt deze gracht over te gaan in een steil talud. Een aarden wal werd opgeworpen tussen de 144 en 148 m hoogtelijn. De oriëntatie ervan volgt de lokale topografie en kent een noordwest-zuidoost verloop. Tussenin zijn indicaties zichtbaar van een kleine gracht ter hoogte van de 144-146 m-hoogtelijn en een vermoedelijke 2 m lager gelegen aarden wal (De Mulder & Putman 2006, 20).

Bij de uitbouw van de hoogtenederzetting met verdedigingswerken is -zeker bij de aanleg van de grachten- veel ijzerzandsteen vrijgekomen. Het is zeer aannemelijk om te veronderstellen dat deze steen aangewend werd om de aarden wallen te versterken of een stenen muur te bouwen. De talrijke stenen in de grachtvulling en op de helling suggereren eerder een gebruik als versterking in de aarden wallen (De Mulder & Putman 2006, 20). Door de steenrecuperatie na de IJzertijdbewoning blijft van een eventuele steenbouw evenwel niets over.

In de noordelijke sector werd volgens Van Doorselaer een potentiële toegangsweg ontdekt. De weg rust op de tertiaire ondergrond, die plaatselijk bijgewerkt is tot een horizontaal vlak. De weg komt uit noordoostelijke richting over een vrij breed uitlopende vlakkere helling om in zuidwestelijke richting de nederzetting te bereiken. De weg ligt ten zuiden van de zone met sporen van artisanale bedrijvigheid. Blijkbaar loopt deze weg tussen wal- en grachtconstructies door. Het is niet duidelijk met welke verdedigingssystemen deze precies verband houdt. Wel is duidelijk dat deze weg niet gedurende de ganse occupatieperiode in gebruik was en dan ook niet de enige toegangsweg was (Van Doorselaer *et al.* 1987, 30).

De eigenlijke bewoningssporen binnen de hoogtenederzetting van de Kemmelberg zijn niet zo goed gekend. De opgravingsvlakken waren noodgedwongen beperkt door de overwegende bebossing van de heuveltop. Het waren eerder zoekseuven of verkennende kijkvensters, waardoor geen duidelijk inzicht in het nederzettingsspatroon kon verkregen worden. De primaire aandacht van het onderzoek ging naar de afbakening van het bewoningsareaal en dus naar het verdedigingssysteem. Ook de ernstige beschieting van de heuvel tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt als een reden aangehaald, alhoewel niet alle zones even intens bestookt zijn (Van Doorselaer *et al.* 1987, 30). Twee types van bodemsporen, die in verband kunnen gebracht worden met bewoning, werden herkend, namelijk smalle greppels en horizontale vlakken. Op een aantal plaatsen werden 10 à 20 cm brede greppels vastgesteld die waren opgevuld met kleilig materiaal en als mogelijke standgreppels van houtbouw kunnen geïnterpreteerd worden. De grotere horizontale vlakken, aangelegd in de tertiaire ondergrond kunnen woonplatformen zijn. Plaatselijk zijn beide gecombineerd (De Mulder & Putman 2006, 20).

In de noordelijke sector werden indicaties van aardewerkproductie aangetroffen. Op een terrasvormig aangelegde zone van de heuveltop kon een depot van aangevoerde klei onderzocht worden. Een nabijgelegen gracht vertoonde een opvullingspatroon van sedimentatielaagjes en is mogelijk een decantatieput voor klei. Aan de voet van de helling werden in een opvallende zwarte, humeuze laag talrijke misbaksels gevonden, naast verbrande en versinterde leemfragmenten (Van Doorselaer *et al.* 1987, 33-34; De Mulder & Putman 2006, 20).

Waarom de ijzertijdelite de Kemmelberg uitkoos als pleisterplaats, wordt duidelijk uit de visueel-ruimtelijke analyse die door Dalle werd gemaakt (Dalle 2008; 2009; 2012). De visuele controle op het territorium speelde een belangrijke rol in de keuze van de woonplaats. Aan de hand van *viewsheds* kan de visibiliteit onderzocht worden (Dalle 2012, 49). De resultaten werden vergeleken met de zichtbaarheid op drie gelijkaardige hoogtesites, zijnde het Kooigembos bij Kortrijk, de Kesterheide in Gooik en de Kesselberg in Leuven. In tegenstelling tot het Kooigembos en de Kesselberg die visueel de nabijgelegen riviervallei -respectievelijk van de Schelde en de Dijle en mogelijk ook de Demer- lijken te controleren en eerder als wachtposten op hun rivier kunnen beschouwd worden, blijken de Kemmelberg en Kesterheide (waterscheidingskam van Dender- en Zennevallei- een veel beter gespreid zicht te hebben dat minder gefocust is op één zone. Beide zijn dominante plaatsen in de omgeving die relatief ver liggen van de grote rivierlopen. (Dalle 2012, 49). De keuze voor de Kemmelberg werd dus waarschijnlijk bepaald door de combinatie van een aantal strategische elementen, waaronder het visuele contact tussen twee rivierbekkens (IJzer en Leie). Via de IJzer kreeg men trouwens ook de kust en de zee in beeld. De intervisibiliteitsstudie heeft verder aangetoond dat de

heuvelsite van Kooigem zich nog net binnen de visibiliteit van de Kemmelberg bevindt. Dit zou kunnen wijzen op een specifieke relatie tussen beide sites zoals die reeds is voorgesteld door Van Doorselaer en waarbij aan de hoogtenederzetting van Kooigem een satellietpositie is toegedicht. De Keltische adel had de intentie het volledige economische leven te domineren. Niet alleen het omliggende platteland, maar waarschijnlijk ook de zoutproductie in het kustgebied en de handelsroutes in het algemeen kwamen in hun vizier (Van Doorselaer *et al.* 1987, 47).

Het toekennen van een elitestatus aan de hoogtenederzetting van de Kemmelberg heeft niet alleen met de verdedigingswerken te maken. Er zijn ook heel wat bijzondere vondsten opgedoken, die wijzen op de bijzondere sociale positie van zijn bewoners en de toegang tot Europese lange afstand-netwerken. Zo werd in een dikke afvallaag een rijk versierde aspin van een wagen gevonden die vooral uitzonderlijk is door de combinatie van ijzer en brons, die elk een andere smeedtechniek vereisen. Parallellen voor de versieringselementen zijn ondermeer in de Aube en de Yonne, in Frankrijk gekend. Deze vondst samen met vele, andere prestigieuze voorwerpen in goud, brons of ijzer, die niet aan een grafcontext zijn gebonden, leidde tot de hypothese dat er een wissel van de macht moet geweest zijn. Deze machtswissel zou dan gepaard gegaan zijn met de nodige vernielingen die er uiteindelijk toe leidden dat veel nederzettingmateriaal in een grote afvallaag terecht kwam. Er werden echter noch wapens, noch sporen van intense brand aangetroffen. De voorwerpen lijken trouwens eerder te passen in de hoogtenederzettingcontext in de stijl van de Hallstatt-cultuur dan in een krijgerscontext, die de daaropvolgende Keltische maatschappijstructuur zou uitmaken (Dalle *et al.* 2012a, 72-75).

De Kemmelbergopgravingen leverden ook nog andere uitzonderlijke vondsten op. Ze zijn een weerspiegeling van contacten met de Centraal-Europese en mediterrane wereld. Ook sommige Keltische aristocraten uit Zuid-Duitsland en Oost-Frankrijk bezaten dergelijke mediterrane luxegoederen waarvan verschillende stukken verwijzen naar banketten en drinkfeesten die heel belangrijke evenementen waren bij welgestelde Grieken en Etrusken. Een klein 'Attisch' scherfje zou afkomstig kunnen zijn van origineel Grieks aardewerk en is dan meteen de meest noordwestelijk gesitueerde vondst van Grieks importaardewerk (Van Doorselaer *et al.* 1987, 21; Dalle *et al.* 2012a, 77-78).

Bovendien kunnen enkele aardewerkfragmenten geïdentificeerd worden als Griekse 'namaakproducten', die verwijzen naar de cultuur van het wijndrinken. Zo lijken een schenktuit en oor sterk op de bronzen wijnschenkkannen van de Etrusken uit Noord-Italië waarvan ook een exemplaar werd gevonden in het graf van Eigenbilzen in Limburg. Een handvat lijkt afkomstig van een imitatie van een Griekse *kylix* (een schaal met handvaten, op voet). Een bronzen sierplaatje met schelpmotief is gelijkaardig aan de onderkant van het handvat van Etruskische bronzen schenkkannen. Er zijn twee quasi identieke parallellen bekend en wel uit een 5de eeuwse graf bij Ravenna en in het museum van Vienne. Een stukje bladgoud lijkt afkomstig van een drinkhoorn waarvan er al verschillende gevonden zijn in Duitse 'prinsengraven' en ook in het graf in Eigenbilzen. Op een bronzen geribde kraal was een laag bladgoud aangebracht. Parallellen voor een dergelijke kraal worden vooral in Etruskisch Midden-Italië gesignaleerd, naast enkele voorbeelden in Grieks Asia Minor (Smyrna) en Oost-Europa.

Voor een uitzonderlijk composiet sierelement in brons, opgebouwd uit kleine bronzen staafjes, aan elkaar gelast met bronsdraad, werden geen vergelijkingen gevonden. Ook het fragment van een bronzen fibula met ovaal- tot ruitvormige beugel, twee glazen kralen en een armsieraad of enkelband in schiefersteen zijn zeker vermeldenswaard (Van Doorselaer *et al.* 1987, 39-40).

Deze vondsten bevonden zich allemaal in dezelfde 'rijke' zone, in de dikke afvallaag grenzend aan de Lokerdreef.

Op de Kemmelberg werd ook een enorme hoeveelheid aan aardewerkscherven aangetroffen gekenmerkt door een verrassende rijkdom. Enkele stukken gaan terug op de Hallstatt-traditie. Het geheel behoort echter duidelijk tot de vroeg La Tène-tijd (Van

Doorselaer *et al.* 1987, 40). Het gaat hoofdzakelijk om gewone gebruiksvoorwerpen zoals schalen, emmervormige *situlae* en kleinere bekers; er zijn gelijkenissen met ceramiek uit de Aisne-Marnestreek, wat blijkt uit de streng geknikte vorm en de kenmerkende decoratiestijl met geometrische patronen. Het geheel is uitvoerig bestudeerd (Van Doorselaer *et al.* 1987, 49 e.v.). De fijn versierde en beschilderde potten die er werden gevonden, zijn niet als alledaags servies gebruikt.

Het schaarse aardewerk dat refereert naar de late Hallstatt-periode wijst op een mogelijke occupatie in de 6de - begin 5de eeuw tijdens de eindfase van de vroege ijzertijd. De enkele Jogasses-vormen horen thuis in de overgang van de Hallstatt - La Tène-periode (vroeg La Tène Ia: 475-450 v Chr.). Het overgrote deel van de ceramiek is te plaatsen in de vroeg La Tène Ib-periode (450-400 v Chr.). De versiering van de aspin gaat meer in de richting van La Tène Ic of de vroeg La Tène II-periode (4de eeuw v. Chr.) net als een zeldzame beker op hoge standvoet.

Bij een van de vroegste opgravingen op de Kimmelberg kwamen enkele bijzondere, vrij complete potten aan het licht die zich dicht bij elkaar bevonden, namelijk een unieke peervormige beker op holle voet, een biconische pot en een ovoïde pot. Deze drie qua vorm ongewone potten voor deze periode vertoonden een gelijkaardig versieringspatroon en dezelfde sporen van verbranding, waardoor het lijkt alsof ze mogelijk een set hebben gevormd (Dalle *et al.* 2012a, 78-79).

Op de Kimmelberg werd een 'nieuw' type aardewerk herkend, namelijk de zogenaamde 'beschilderde (Kimmel)waar'. De vormen hebben een grote diameter. De wanden zijn dik en voorzien van geometrische versieringsmotieven. De randen vertonen een typische dekselgeul. Het meest opvallende is de roodbruine beschildering. Dit aardewerk karakteriseert zich ook door een specifieke verschraling. Bijna alle scherven zijn afkomstig uit de afvalaag onder de noordrand van de heuveltop. Het beschilderd aardewerk werd mogelijk op de Kimmelberg zelf geproduceerd. Deze 'Kimmelwaar' werd ook aangetroffen op andere sites zoals in Houplin-Ancoisne en Lauwin-Planque (Frankrijk), Kooigemboos (Kortrijk), Spiere, Kesterheide (Gooik), Elversele, Kesselberg (Leuven) en Wange (Dalle *et al.* 2012a, 77, 80; Van Doorselaer *et al.* 1987, 41-44). Recent archeometrisch onderzoek heeft de eigen chemische karakteristieken van deze zogenaamde 'Kimmelwaar' bevestigd (Dimitrakopoulou *et al.* 2014; De Langhe *et al.* 2015).

Op de Kimmelberg zijn er 39 lemen slingerkogels aangetroffen, maar het is niet duidelijk of ze voor de jacht dan wel tegen menselijke vijanden waren bedoeld. Aangezien dergelijke slingerkogels her en der in de omgeving van boerderijen zijn aangetroffen, lijkt het aannemelijk dat ze werden ingezet als afweer tegen ongedierte of als jachtwapen om vogels of kleine zoogdieren te treffen. Ze werden vooral gevonden op de rand van de heuveltop (Dalle *et al.* 2012a, 82; Graff, Putman & Putman 1966, 12-27; Putman 2013, 68)

In de wijde omgeving van de Kimmelberg waren tot voor kort geen nederzettingssporen uit de 5de eeuw v. Chr. bekend. Bodemerosie in de vallei van de Douvebeek is er waarschijnlijk voor verantwoordelijk dat in die zone potentiële bewoningssporen afgedekt zijn geraakt. Vanuit noordwestelijke richting brengen recente vondsten in Watou-Oude Provenstraat en Roesbrugge-Lindenstraat en zeker in Poperinge-Zwijnlandstraat een totaal nieuw geluid (Beke & van den Dorpel 2015, 82-92, 141). In een bredere omgeving zijn sporen bekend in Ieper, Wervik en De Panne/Bray-Dunes; aan Franse kant zijn dat het eerder genoemde Houplin-Ancoisne en Villeneuve d'Ascq (Leman-Deliverie & Van Doorselaer, 1993, 48).

De hoogtenederzetting op de Kimmelberg is vooral tijdens de 5de eeuw bewoond geweest. In de 4de eeuw v. Chr. houdt de occupatie om nog onbekende redenen op, alhoewel er nog een paar schaarse vondsten uit de La Tène Ic-periode gekend zijn. Vanaf de 2de eeuw v. Chr. is er activiteit op de Kasselberg (Mont Cassel, Frankrijk). Deze Kasselberg,

25 km ten westen van de Kemmelberg, vormt het westelijke uiteinde van de rij getuigenheuvels, die zich uitstrekt over Noord-Frankrijk en West-Vlaanderen. De Kasselberg groeide uiteindelijk uit tot het Castellum Menapiorum, de hoofdplaats van het stamgebied van de Menapii die het gebied tussen Schelde, Aa en Noordzee bewoonden. De vraag stelt zich dan ook of er een verschuiving is geweest van de Kemmelberg naar de Kasselberg. Of is de Kemmelelite verder zuidwaarts weggetrokken of misschien zelfs volledig verdwenen? (Dalle *et al.* 2012, 83)

In de zone rond de Kemmelberg zijn tenslotte enkele Romeinse vondsten gedaan, meer bepaald langs de zuidelijke flank op ca. 110 m hoogte waar een erosie laag werd aangesneden die onder meer Gallo-Romeinse scherven uit de 2de-3de eeuw bevatte (Van Doorselaer *et al.* 1987, 21). Geen enkele vondst situeert zich in de topzone. Wel is het goed mogelijk dat de Romeinen bij het aanleggen van hun wegen als doorvoerroutes in de kustvlakte een beroep deden op de brokken ijzerzandsteen van de Kemmelberg. (Dalle *et al.* 2012, 84).

Conclusie

Het tot op heden uitgevoerd archeologisch veldwerk en de verwerking van een gedeelte van het vondstenmateriaal tonen aan dat zowel de aangetroffen structuren als het begeleidend materiaal van de ijzertijd-hoogtenederzetting van de Kemmelberg van een bijzondere aard zijn. In een Vlaamse context zijn ze zelfs uitzonderlijk en vertonen een verwantschap met gekende elitaire hoogteversterkingen in Duitsland en Frankrijk.

De prehistorische bewoning is hoofdzakelijk door prospectievondsten (silexartefacten) gedocumenteerd. Op één plaats zijn midden-neolithische sporen *in situ* geconstateerd. De vondsten zijn toe te schrijven aan de Michelsberg-cultuur/Spieregroep.

In de ijzertijd wordt de topzone van de Kemmelberg uitgerust met een complex defensief systeem, dat gebruik maakt van de natuurlijke hellingen van het terrein. Zowel wallen als grachten komen voor. Ook kunnen plaatselijk aanpassingen en verdere uitbouw van de verdedigingswerken onderkend worden. Enkele standgreppels en grotere, uitgegraven vlakken geven een idee van de oorspronkelijke bebouwing. Ook zijn er indicaties voor een lokale aardewerkproductie. Deze 'Kemmelwaar' kende een ruime verspreiding. Een aantal speciale vondsten zoals de aspin van een wagen en stukken van imitaties van vaatwerk, dat in Griekenland en Etrurië met de cultuur van het wijndrinken worden geassocieerd, weerspiegelen contacten met de mediterrane en de centraal-Europese wereld. De occupatie zit gevat tussen de 6de en de 4de eeuw v. Chr. met nadruk op de periode 450-400 v. Chr. (Vroeg La Tène Ib-periode).

Samenvattend kan gesteld worden dat de nadruk op de vroege La Tène-periode komt te liggen, waarin een nog wat ouder verhaal nazindert. De late La Tène-periode is quasi volledig afwezig.

Het mag duidelijk zijn dat de Kemmelberg grote archeologische informatiewaarde heeft en nog een krachtig wetenschappelijk potentieel in zich draagt.

2.2. Motivering van het type bescherming

De Kemmelberg wordt beschermd als archeologische site. Het Onroerenderfgoeddecreet definieert een archeologische site als volgt: "een onroerend goed dat ondergronds, aan de oppervlakte of onder water aanwezig is, met inbegrip van de archeologische artefacten die er integrerend deel van uitmaken, van algemeen belang wegens de archeologische erfgoedwaarde."

Versterkte hoogtenederzettingen uit de ijzertijd zijn zeldzaam in Vlaanderen. De Kooigem bij Kortrijk, de Kesterheide in Gooik, de Kesselberg bij Leuven en het plateau van Caestert zijn naast de Kemmelberg de enige voorbeelden. Ook de hoogtenederzetting Borgstad bij Asse hoort mogelijk nog in dit rijtje thuis. De materiële cultuur aangetroffen

op de Kemmelberg getuigt zonder meer van een specifieke positie in de internationale netwerken uit de ijzertijd.

De Kesselberg en het Plateau van Caestert zijn inmiddels voorlopig archeologisch beschermd.

Het bodemarchief van een uitzonderlijk site verdient de gepaste aandacht. De bescherming als archeologische site beoogt in de eerste plaats een behoud van het archeologisch erfgoed *in situ*. Wanneer dit niet meer mogelijk is en er een onafwendbare verstoring aankomt, moet er steeds voor gezorgd worden dat, via archeologisch onderzoek enerzijds en een integrale uitwerking en publicatie anderzijds dit archeologisch bodemarchief wordt veilig gesteld (zogenaamd behoud *ex situ*).

De hoogtenederzetting van de Kemmelberglocatie, uitkijkend over de IJzer- en de Leievallei heeft een sterke landschappelijke contextwaarde. Daarbij sluit een grote visuele belevingswaarde aan. De locatie springt in het oog en laat de strategische aard van de vroegere versterkte nederzetting voor zich spreken.

Inhoudelijk zijn de aanwezigheid van wallen en grachten uit de 5de eeuw v. Chr. en de evolutie, die deze in enkele gevallen hebben doorgemaakt de sterkste troeven van de archeologische site. Sommigen zien zelfs in de plaatselijk complexe uitbouw van de verdediging een aanwijzing voor de aanwezigheid van een *acropolis*, een ultieme uitwijkplaats binnen de versterking. Dit zou zich centraal op de noordflank situeren. De inhoud van de afvallaag op de noordflank verwijst evenzeer naar het uitzonderlijk karakter van deze site. Ook op de zuidflank zou een rijke afvallaag te vinden zijn. Enkele schaarse steekproeven wijzen in die richting.

De kennis van de interne organisatie van deze hoogteversterking is evenwel nog grotendeels onbekend en ligt in het actuele bodemarchief besloten. De informatiewaarde ervan is dan ook omvangrijk.

Uiteraard maken de neolithisch en paleolithische component van het vondstenbestand de site nog meer beschermingswaard.

Op tal van plaatsen rond de Kemmelberg, maar ook op de topzone zijn bij de prospectie immers neolithische artefacten gevonden. De nadruk ligt daarbij op het midden-neolithicum en de Michelsberg-cultuur. Plaatselijk zijn zelfs bewoningssporen *in situ* bewaard. Ook dat is -zeker in West-Vlaanderen- een zeldzaamheid. Zo komen ook de eerste landbouwers in beeld en krijgt de site een tweede belangrijke tijdsdimensie.

De overtuigende aanwezigheid van de vroegste moderne mens op de Kemmelberg vormt een ander sterktebod. Talrijke werktuigen bevestigen zijn passage en vervolledigen daarmee een veelzijdig palet aan prehistorische bewoning op een, zonder meer interessante plek.

2.3. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De wallen en grachten, die het eventueel te verdedigen areaal omgeven, zijn dankbare structurele lijnen om de, te beschermen site af te bakenen. Ze moeten dan ook volledig in de afgebakend zone opgenomen zijn. Op de hellingen zijn ze op enkele plaatsen nog herkenbaar als getrapte zones. De grachten zijn inmiddels opgevuld geraakt, waardoor in de helling een terrasvormige onderbreking is ontstaan.

Omdat de restanten van de verdedigingswerken trouw de hoogtelijnen volgen is het mogelijk om het volledige verloop ervan en van de hoogtenederzetting te reconstrueren. Omdat we op de noordflank van de Kemmelberg een grote (18,4 ha) grondverschuiving zien, is de perimeter iets verder gelegd. De aanwezigheid van steilranden, van haakse valleitjes en van tegenhellingen met soms een poel verraadt de grondverschuiving.

2.4. Juridische toestand

Voor de Kemmelberg en omgeving gelden reeds verschillende bijzondere juridische randvoorwaarden, zowel uit oogpunt van Onroerend Erfgoed als van Natuur en Bos. Daarbij wordt de archeologische waarde echter niet of slechts zijdelings aangehaald.

2.4.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De bescherming van de Kemmel- en Monteberg als cultuurhistorisch landschap (KB 24/12/1979) versterkte de gewestplanbescherming. Bij MB van 04/02/2005 werd het beschermde areaal uitgebreid tot meer dan 700 ha. Daarbinnen liggen verschillende beschermde monumenten. Op en dichtbij de heuveltop zijn dat er drie. De Franse militaire begraafplaats Ossuaire (MB 12/11/2008) is een massagraf, waarin de gebeenten zijn bijgezet van 5294 gesneuvelden (officieren, onderofficieren en soldaten) (ID: 12011). De gedenkzuil Den Engel (MB 12/11/2008) is een, in 1932 opgericht gedenkteken voor de Franse soldaten, die gesneuveld zijn tijdens de slagen bij Kemmel (17-19/04/1918 en 25-26/04/1918). Het is een 16 m hoge, betonnen obelisk op drieledige sokkel waartegen het natuurstenen vrouwenbeeld van de Overwinning staat met open gespreide vleugels en een lauwerkrans in elke hand (ID: 12011). Ook de uitkijktoren of Belvédère is beschermd (MB 09/06/2004) De toren met aansluitend restaurant vervangt een oorspronkelijke toren, opgetrokken in 1888, toen het toerisme begon aan te trekken. De onderkant van de vooroorlogse houten toren was als berenkooi uitgebouwd. De huidige toren en restaurant is gebouwd omstreeks 1924 (ID: 11963).

De Kemmelberg en omgeving maakt deel uit van de definitief aangeduide ankerplaats West-Vlaamse Heuvels en omgeving (MB 22/02/2013). De Kemmelberg behoort tot het deelgebied "Getuigenheuvels Vidaigneberg-Rodeberg-Scherpenberg-Monteberg-Kemmelberg" (ID: 10451). Voor het beschermde cultuurhistorisch landschap is een landschapsbeheersplan (2014-2041) goedgekeurd (MB: 04/10/2014).

Binnen de voorgestelde afbakening zijn volgende erfgoedlocaties ook opgenomen in de inventaris van het bouwkundig erfgoed en vastgesteld als bouwkundig erfgoed op 5 oktober 2009.

- Franse militaire begraafplaats Ossuaire en gedenkzuil Den Engel (ID: 32616)
- Belvédère (ID: 32615)

2.4.2. Ruimtelijke Ordening:

Volgens het Gewestplan Ieper-Popertinge (KB 14/08/1979) is de beboste heuveltop gelegen in natuurgebied. Een kleine zone rond de atoomschuilkelder is nog afzonderlijk ingekleurd als militair gebied. Enkele graslandpercelen en kleine bosfragmenten in de zuidwestelijke hoek van de voorgestelde bescherming zijn gesitueerd in agrarisch gebied met ecologische belang.

De heuveltop is integraal gelegen in het Provinciaal Uitvoeringsplan Kemmelberg (PR 24/03/2016), met uitzondering van het militair gebied rond de atoomschuilkelder (RUP 30000 213 00123 00001 GP DV.pdf). De gebiedsbestemmingen uit het gewestplan zijn verfijnd naar natuurgebied voor de zones met bos, grasland en tuinen. Rond de horecazaken Belvédère en Hostellerie Kemmelberg zijn telkens beperkte oppervlaktes bestemd als parkgebied, inclusief afgelijnde parkeerzones. De situatie is vastgelegd op een luchtfoto in bijlage (figuur 10). De kasseiweg tussen het herdenkingsmonument Den Engel en de Franse militaire begraafplaats Ossuaire is aangeduid als zichtas. Enkele wegen zijn bovendien aangeduid als assen voor langzaam verkeer. Alle percelen, met uitzondering van het militair domein, zijn tevens afgebakend als erfgoedlandschap.

2.4.3. Natuur en Bos:

De heuveltop van de Kemmelberg is integraal deels opgenomen in het Vlaams Ecologisch netwerk/Integraal Verwevings- en Ondersteunend Netwerk (VEN/IVON) en behoort overwegend tot het GEN (Grote Eenheid Natuur) 128 'West-Vlaams Heuvelland'. Enkele graslandpercelen en kleine bosfragmenten in de zuidwestelijke hoek van de voorgestelde bescherming zijn gesitueerd in GENO (Grote Eenheid Natuur in Ontwikkeling). De heuveltop is ook integraal onderdeel van het Habitatrictlijngebied BE2500003 'West-Vlaams Heuvelland'.

De afbakening van het beschermingsvoorstel is integraal gelegen binnen de zoekzone voor instandhoudingsdoelstellingen (IHD), conform het besluit tot aanwijzing van de speciale beschermingszone 'SBZ-H-BE250003 'West-Vlaams Heuvelland' en tot de definitieve vaststelling van de bijhorende instandhoudingsdoelstellingen en prioriteiten (BVR 30/10/2013).

De Kemmelberg maakt deel uit van deelgebied DG BE 2500003-1. Voor 6 verschillende habitattypes zijn daarin de streefdoelen in aantal hectares bepaald. Dit vertaalt zich ondermeer in de verscherpte natuurtoets: er mogen geen handelingen uitgevoerd worden, die onvermijdbare en onherstelbare schade aan het natuurlijke milieu toebrengen.

Er zijn geen vogelrichtlijngebieden aanwezig. Er zijn ook geen percelen erkend als natuurreserveaat.

Tenslotte is voor de Kemmelberg ook een uitgebreid Bosbeheersplan (2011-2029) opgemaakt en goedgekeurd (MB 11/01/2011)

2.4.4. Landinrichting/ andere projecten:

In 1995 kocht de Provincie West-Vlaanderen enkele bospercelen op de top en delen van de noord-, oost- en westflank van de heuvel (21 ha). Inmiddels beslaat het provinciaal domein in totaal 148 ha.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheerdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In artikel 3 van het beschermingsbesluit zijn algemene beheerdoelstellingen opgenomen. Deze beheerdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheerdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren binnen het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheerdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

De archeologische bescherming van de heuveltop van de Kemmelberg beoogt het *in situ* behoud op lange termijn van de versterkte hoogtenederzetting uit de ijzertijd en de andere, oudere sporen en vondsten. Omdat het bodemarchief, dat daarmee gepaard gaat - structuren, sporen en vondsten- meestal onzichtbaar is, maar soms dicht onder het oppervlak bewaard is, moet dat dan ook op geheel eigen wijze beschermd worden. Dit houdt in dat alle activiteiten, die bodemverstoring meebrengen, moeten vermeden worden.

Omwille van het juridische statuut waarbij de Kemmelberg en omgeving reeds beschermd is als cultuurhistorisch landschap (MB 04/02/2005) en vastgesteld is als landschapsatlasrelict in de Landschapsatlas (MB 22/02/2013) en omdat de Kemmelberg ook grotendeels afgebakend is als erfgoedlandschap in uitvoering van het PRUP Kemmelberg (PR 24/03/2016), zijn bepaalde instandhoudingsdoelstellingen en beheerdoelstellingen van toepassing, waarvan enkele zeker relevant zijn voor de voorliggende archeologische bescherming. Door de eigen aard ervan dienen bepaalde maatregelen benadrukt, dan wel geëxpliciteerd te worden. Ook het goedgekeurd uitgebreid bosbeheersplan (2011-2029) (MB 11/01/2011) en het goedgekeurd landschapsbeheersplan (2014-2041) (MB 02/02/2014) bevatten reeds goede aanzetten in de richting van behoud van het waardevolle bodemarchief.

Bodemerosie is een sluipend gevaar voor het, in de bodem aanwezige archeologisch archief. Betreding en in het bijzonder overbetreding heeft daarbij de grootste impact. Het huidige netwerk van paden, sinds kort voorzien van een stevige houten afsluiting, komt in voldoende mate tegemoet aan de noden voor recreatieve ontsluiting. Ook kan de huidige overwegende bosbegroeiing op de heuveltop beschouwd worden als een adequate bescherming tegen de erosie. Voor de topzone zelf zijn dan ook geen aanvullende beheersmaatregelen vereist.

De erosie ter hoogte van de terrasvormige reliëfstructuren van vroegere grachten en wallen -waar zich het oorspronkelijke verdedigingssysteem bevond- is dreigender. Het is belangrijk dat deze reliëfstructuren niet meer kunnen betreden worden. Dit kan door deze terreingedeelten ontoegankelijk te maken. De aldaar aanwezige bosbomen verdienen extra aandacht. Omdat windvallen van bosbomen grote happen uit het bodemarchief nemen is het noodzakelijk dat de windvallige bomen geveld worden. Het rooien van de wortelkruit is daarbij niet toegestaan. Er kan ook voor een bosbedrijfsvorm worden gekozen waarbij de boomlaag via dunningen gefaseerd en op natuurlijke of gestuurde wijze verjongd wordt (zogenaamde gefusioneerde verjonging). In de bosrandzones kan een ontwikkeling een archeologisch niet-destructief struweel overwogen worden

In het huidige uitgebreid bosbeheersplan (2011-2029) is er in verschillende passages in algemene bewoordingen aandacht voor de interactie tussen het bosbeheer en het bodemarchief. In de beheerdoelstellingen met betrekking tot de ecologische en landschappelijke functie (p. 108) "wordt beheer stopgezet op plaatsen, waar de aanwezigheid van relictten bekend is of vermoed wordt". (...) "Omgekeerd wordt een beheer gevoerd dat de relictten op langere termijn wil veilig stellen." In een andere passus (beheerdoelstellingen met betrekking tot de wetenschappelijke functie, p. 114) wil men "maximaal rekening houden met de gekende sites". De voorgestelde beheersmaatregelen (p. 154) stipuleren dat "geen boswerken worden uitgevoerd, die de bodem kunnen beschadigen". Op kwetsbare plekken worden "geen aanplantingen gedaan, dan wel ondiep wortelende soorten". Ook onderzoek, dat voorafgaat aan bepaalde ingrepen wordt voorop gesteld (p. 164, 180). Uiteraard kan dit nieuwe vondsten opleveren, die moeten kunnen leiden tot aanpassingen of wijzigingen in de plannen.

Er is ook sprake van "het creëren van een zichtas aan de restanten van het Keltisch ringfort ter hoogte van bestand 7a1 naar het noorden toe. Hiervoor wordt een deel van bestand 5a, dat zich noordelijk uitstrekt, in hakhout gestoken" (p. 168-9).

In het kader van de beheersmaatregelen is het dus belangrijk dat er een cyclisch bosbeheer wordt ingesteld. In de zones, die als archeologisch kwetsbaar gekend zijn zoals op de overgangzone van de heuveltop naar de hellingen, waar zich het verdedigingssysteem bevindt, wordt geen nieuwe bosaanplant voorzien. Het aanwezige microreliëf dient behouden te blijven; het kan immers een oude situatie weerspiegelen.

Zones, waarover archeologische data ontbreken, dienen -indien er impactgevoelige beheeringrepen gepland worden- voorafgaandelijk onderzocht te worden op de aanwezigheid van sporen en vondsten. Hierbij dient ook een waardering van de sporen en vondsten aan bod te komen. De beheersmaatregelen kunnen dan aangepast worden in

functie van de resultaten. Uitgangspunt daarbij is dat het archeologisch erfgoed niet aangetast wordt en dat alle ingrepen volledig in functie hiervan bekeken worden.

Wanneer een behoud *in situ* van bodemsporen niet mogelijk is, dient preventief archeologisch onderzoek uitgevoerd te worden, inclusief een volledige uitwerking en publicatie van de onderzoeksresultaten, om zo een *ex situ* behoud van de archeologische informatiewaarde te garanderen.

In de gegeven situatie, waarbij een goedgekeurd uitgebreid bosbeheersplan (2011-2029) en een goedgekeurd landschapsbeheersplan (2014-2041) van kracht zijn, wordt een bijzondere bosbeheerspraktijk in acht genomen.

Bij kappingen (dunningen, verwijderen van exoten, ...) moeten sleeproutes en eventuele exploitatiewegen op plan gezet worden. Van het tracé van deze routes en wegen mag niet afgeweken worden. Het gebruik van lierkracht of paardenkracht kan overwogen worden, maar ook hiervan dient de impact op het bodemarchief ingeschat te worden.

Dunningskappingen moeten uitgevoerd worden in een geschikte periode, afgestemd op een gemiddeld lage grondwaterstand, om bodemverstoring te beperken. Preventieve kappingen in functie van behoud van het bodemarchief, bijvoorbeeld van windvallige bomen, kunnen steeds worden uitgevoerd. Het nuttige stamhout wordt dan in een geschikte periode afgevoerd of kan als liggend dood hout ter plaatse blijven liggen.

Ook kunnen bepaalde kap-technische voorwaarden opgelegd worden, zoals het stapelen van alle kroonhout op hopen, het maximaal sparen van de onder- en nevenetage, enzovoort.

Bij de actualisering van het uitgebreid bosbeheersplan (2011-2029) wordt het archeologisch erfgoed geïntegreerd in de nieuwe planversie, zodat toekomstige bosbeheerswerken er maximaal kunnen op worden afgestemd. Zo wordt erop toegezien dat sleeproutes niet pal boven een lineair archeologisch spoor worden gelegd!

Er bevinden zich ook enkele percelen grasland -in privébezit- binnen de perimeter van de bescherming als archeologische site. Graslandbeheer is voor ondergrondse resten een zeer gunstige maatregel. Behoud ervan is dan ook prioritair. Deze percelen alsnog bebossen zou een nog ongerept bodemarchief aantasten.

Ook voor de ontwikkelingen, die samengaan met de aanwezigheid van twee horecazaken in de topzone, zijn afspraken nodig. Zowel nieuwbouw als verbouwingen, maar ook de aanleg of heraanleg van parkeergelegenheid horen daarbij. Beide zaken liggen in het eigenlijke occupatieareaal en kunnen resten van bewoning en van gebouwen met andere bestemmingen bevatten. Voor het militair domein en twee privéwoningen met tuinen en andere aanhorigheden geldt hetzelfde.

Enkel doorgedreven preventief archeologisch onderzoek kan verhinderen dat bij werken allerhande archeologische informatie verloren gaat.

Metalen archeologische vondsten die zich onmiddellijk onder het maaiveld in de bodem bevinden kunnen van belang zijn voor de kennis van de beschermde archeologische site. De Code van Goede Praktijk (versie 2.0) stelt daarom in hoofdstuk 33 dat een erkende metaaldetectorist geen vondsten kan opsporen in beschermde archeologische sites. Het gebruik van een metaaldetector om archeologische vondsten met metalen component op te sporen dient te gebeuren door een erkende archeoloog of door een erkende metaaldetectorist onder de autoriteit van een erkende archeoloog, en dit enkel in het kader van een onderzoek vanuit wetenschappelijke vraagstelling, of in functie van de opmaak of de uitvoering van een archeologienota.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

De bescherming van de hoogtenederzetting uit de ijzertijd op de Kemmelberg beoogt een maximaal behoud van het archeologisch bodemarchief *in situ*.

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden ervan aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechtshouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;
- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroerenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroerenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroerenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

4. BRONNEN

BEKE F. & VAN DEN DORPEL A.C. 2015: Resten van rituele handelingen en begravingen in de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse periode. Archeologische opgraving te Poperinge 'Zwijnlandstraat', *Rapport 93 (Ruben Willaert bvba)*.

BOSTYN F., MONCHABLON C., PRAUD I. & VANMONTFORT B. 2011: Le néolithique moyen II dans le sud-ouest du bassin de l'Escaut: Nouveaux éléments dans le groupe de Spiere, *Revue Archéologique de Picardie*, N° special 28.

BOUDEWIJN B. 1982: *Studie van het lithisch materiaal van de neolithische site op de Kemmelberg*. Niet uitgegeven licentiaatsverhandeling KULeuven, Leuven.

BOURGEOIS J., DE MULDER G. & PUTMAN J.-L. 2006: *De/The Kemmelberg. De Kemmelberg en verwante elitesites in Centraal en West-Europa (6de-5de eeuw): perspectieven voor toekomstig onderzoek. The Kemmelberg and related elite sites in Central and Western Europe (6th-5th century): perspectives for future research. Ieper-Kemmel 11-12 september 2006*, Brussel.

BRUN P. 1987: *Princes et princesses de la Celtique. Le premier Age du fer (850-450 av. J.C.)*, Paris.

CAHEN-DELHAYE A. 1990: Fortifications celtiques et gauloises dans l'ouest de la Belgique. In: *Les Celtes en France du Nord et en Belgique VIe-Ier siècle avant J.-C.*, Valenciennes, 34-38.

CRIEL D., DEVLAEVINCK R., BERTEN D. EN MESKENS B. 2010: Uitgebreid bosbeheersplan Kemmelberg, Gent.

DALLE S. 2008: *Visueel-ruimtelijke analyse van de ijzertijdsite op het plateau van de Kemmelberg*. Ongepubliceerde masterproef Universiteit Gent, Gent.

DALLE S. 2009: Visueel-ruimtelijke analyse van de ijzertijdsite op de Kemmelberg (provincie West-Vlaanderen, België), *Lunula. Archaeologia protohistorica* XVII, 143-152.

DALLE S. 2012: Visueel-ruimtelijke analyse van de Kemmelberg, *in de Steigers. Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen* 19/2 (themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg), 48-51.

DALLE S., PUTMAN J.-L. & SOENEN M. 2012a: De Kemmelbergvondsten, *In de Steigers. Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen* 19/2 (themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg), 60-86.

DALLE S., PUTMAN J.-L. & SOENEN M. 2012b: Een landschap met een verleden, *In de Steigers. Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen* 19/2 (themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg), 40-47.

DASSONVILLE A. 1913: Plaatsnamen. Kemmel, *Biekorf* 24/20, 305-308.

DE CEUNYNCK R. 1993: *De West- en Frans-Vlaamse heuvels*. In: ROUMEGOUX Y. & J. TERMOTE (red.), Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse heuvels, *Westvlaamse Archaeologica* 9/2, 7-23.

DE LANGHE K., DE MULDER G., DIMITRAKOPOULOU A., VANDENABEELE P. EN BOURGEOIS J. 2015: Nouvelles données concernant la céramique peinte dite du Mont Kemmel (Belgique) dans la vallée de l'Escaut: une analyse archéométrique, *Revue du Nord*, 97/413, 123-138.

DE MULDER G. & PUTMAN J.-L. 2006: Een status quaestionis van het archeologisch onderzoek op de Kemmelberg. In: BOURGEOIS, DE MULDER & PUTMAN 2006, 19-23.

DE SMEDT C., PUTMAN J.-L. & SOENEN M. 2012: Een halve eeuw levenswerk..., *In de Steigers. Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen* 19/2 (themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg), 52-59.

DELARUELLE S. 2000: *De IJzertijdnederzetting van Spiere-De Hel. Een onderzoek van het Vroeg en Laat La Tène-vaatwerk. Verhandeling voorgedragen tot het bekomen van de graad Licentiaat in de Archeologie Universiteit Gent*, Gent.

DEWILDE M. & WYFFELS F. 2014: Vondstmelding op de flanken van de Kemmelberg (Dranouter-Heuvelland-West-Vlaanderen), *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed* 11, Brussel.

DEWULF A., VAN DAMME D. & HENNAU M. 2006: Topografische Survey van de Kemmelberg. In: BOURGEOIS, DE MULDER & PUTMAN 2006, 9-10.

DIMITRAKOPOULOU A.G.I., DELANGHE K., BOURGEOIS J., VANDENABEELE P. & DE MULDER G. 2014, Red painted pottery from the Kemmelberg (prov. West-Flanders, Belgium), *Lunula. Archaeologia protohistorica XXII*, 123-132.

DIRIKEN P. 2010 (DERDE DRUK): *Geogids Heuvelland*, Kortesseem

DONVIL I. 1997: *Protohistorische nederzettingen. Status Quaestionis van het onderzoek van de vlakke- en hoogtenederzettingen in België uit de overgangperiode van eerste naar tweede ijzertijd*. Verhandeling tot het verkrijgen van de graad van Licentiaat in de Archeologie KULeuven, Leuven.

GOB A. 1988: Jong-Paleolithicum en Mesolithicum op de Kemmelberg, *Westvlaamse Archaeologica* 4, 33-44.

GRAFF Y., PUTMAN R. & PUTMAN J.-L. 1966: Découverte au Mont Kemmel d'un dépôt de balles de frondes incendiaires de la Tène ancienne, *Romana Contact* 5/2-3, 5-31.

HANTSON W. 2008: *Erosieprocessen versus bodemarchief. Menselijke en natuurlijke verstoring van getuigenheuvelds en hun archeologie in casu de Kemmelberg*. Bachelorpaper KULeuven, Leuven.

HANTSON W. 2009: *Nieuwe perspectieven op de Kemmelberg. Een geomorfologische studie van de Kemmelberg. Met archeologische implicaties*, Masterproef Archeologie KULeuven, Leuven.

HANTSON W. 2012: Nieuwe perspectieven op de Kemmelberg. Een geomorfologische studie van de Kemmelberg met archeologische implicaties, *Terra Incognita* 5, 22-45.

JANSSENS U. 2007: *De Oude Belgen*, Antwerpen

LEMAN-DELERIVE G. & VAN DOORSELAER A. 1993: *Over Kelten en Belgen. De heuvels in de periode van de Metaaltijden*. In: ROUMEGOUX Y. & J. TERMOTE (red.), *Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse heuvels*, *Westvlaamse Archaeologica* 9/2, 39-55.

MEGANCK M. 2006: Recente luchtfotografie in de omgeving van de Kemmelberg. In: BOURGEOIS, DE MULDER & PUTMAN 2006, 15-18.

OSTYN G. & STROBBE M. m.m.v. F. BOURY 1985: *Wat met de Kemmelberg? Bijdrage tot de herwaardering van de Kemmelberg*, Kemmelberg.

PALMER J. 2009-2010: *Het roodbeschilderd aardewerk van de Kemmelberg: technotypologie, verspreiding en socio-ideologische context*, Masterproef Archeologie UGent, Gent.

PUTMAN J.-L. 2013: Goedkoop maar doeltreffend. Keltische slingerkogels op de Kemmelberg, *Ex Situ. Tijdschrift voor Vlaamse Archeologie* 3, 66-68.

PUTMAN R., SOENEN M. & TIEGHEM G. 1993: *De prehistorie*. In: ROUMEGOUX Y. & J. TERMOTE (red.), *Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse heuvels*, *Westvlaamse Archaeologica* 9/2, 25-38.

ROUMEGOUX Y. & TERMOTE J. 1993: *Op de rand van een imperium. De Romeinen in de Westhoek*. In: ROUMEGOUX Y. & TERMOTE J. (red.), *Kemmel-Cassel. De vroegste bewoningsgeschiedenis van de Vlaamse heuvels*, *Westvlaamse Archaeologica* 9/2, 61-80.

STICHELBAUT B. & BOURGEOIS J. 2006: Topografische Survey van de Kemmelberg. In: Bourgeois, De Mulder & Putman 2006, 11-14.

STROBBE M. 2005: *Kemmelberg en omgeving* (dossier beschermd cultuurhistorisch landschap).

ULRIX-CLOSSET M. 1987: Midden-Paleolithicum op de Kemmelberg, *Westvlaamse Archaeologica* 3/3, 83-92.

ULRIX-CLOSSET M., OTTE M. et GOB A. 1981: Paléolithique et Mésolithique au Kemmelberg (Flandre Occidentale), *E.R.A.U.L. (Etudes et recherches archéologiques de l'université de Liège)* 11, Liège.

URMEL L. & PUTMAN J.-L. 2012: Archeologische prospectie vanuit de lucht met LIDAR, *In de Steigers. Erfgoednieuws uit West-Vlaanderen* 19/2 (themanummer 50 jaar archeologie Kemmelberg), 74.

VAN DOORSELAER A. 1970: Kemmel (W. VI.): Attisch aardewerk, *Archeologie* 1970/1, 21.

VAN DOORSELAER A. 1971: Inleidende beschouwingen over de Kemmelberg na drie opgravingscampagnes, *Archaeologia Belgica* 131, Brussel.

VAN DOORSELAER A. 1972: Kemmelberg (W.VI.): neolithische bewoningssporen en ijzertijd-bergvesting, *Archeologie* 1972/2, 79-80.

VAN DOORSELAER A. 1976: Der Kemmelberg, ein Keltischer Herrensitz?, *Westvlaamse Archaeologica* 2, Kortrijk (= Overdruk uit: Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis XIV, 1975, 79-84)

VAN DOORSELAER A. 1976: Kemmelberg (W.VI.): IJzertijdversterking, *Archeologie* 1976/2, 69-70.

VAN DOORSELAER A. 1977: Kemmelberg (W.-VI.): neolithisch, *Archeologie* 1977/2, 75.

VAN DOORSELAER A. 1978: Kemmelberg (W.-VI.): ijzertijd bergvesting, *Archeologie* 1978/2, 67.

VAN DOORSELAER A. 1979: Kemmelberg (W.-VI.): IJzertijd-bergvesting, *Archeologie* 1979/2, 17-18.

VAN DOORSELAER A. 1980: Kemmelberg, gemeente Heuvelland (W.VI.), *Archeologie* 1980/2, 79-80.

VAN DOORSELAER A. 1990: Le Mont Kemmel, une fortification celtique. In: *Les Celtes en France du Nord et en Belgique VIe-Ier siècle avant J.-C.*, Valenciennes, 39-42.

VAN DOORSELAER A. 1999: Le Mont Kemmel – Une fortification celtique. In: Chaume B., Mohen J.-P. & P. Périn (dir.), *Archéologie des Celtes. Mélanges à la mémoire de René Joffroy*, Protohistoire européenne 3, Montagnac, 99-110.

VAN DOORSELAER A., DE MEULEMEESTER J., R. & J.L. PUTMAN 1974: Resultaten van zes opgravingscampagnes op de Kemmelberg, *Archaeologia Belgica* 161, Brussel.

VAN DOORSELAER A. & DE MEULEMEESTER J. 1975: Kemmelberg (W. VI.): IJzertijdversterking, *Archeologie* 1975/2, 88-89.

VAN DOORSELAER A. & DE MEULEMEESTER J. 1975: De IJzertijdversterking op de Kemmelberg, *Archaeologia Belgica* 177. *Conspectus MCMLXXIV*, 24-27.

Beschermingsdossier: Kemmelberg, archeologische site

VAN DOORSELAER A. & DE MEULEMEESTER J. 1976: De IJzertijdversterking op de Kemmelberg, *Archaeologia Belgica* 186. *Conspectus MCMLXXV*, 25-28

VAN DOORSELAER A. & DE MEULEMEESTER J. 1976: Een kunstmatige heuvel te Dranouter (Kemmelberg), *Archaeologia Belgica* 186. *Conspectus MCMLXXV*, 29-33.

VAN DOORSELAER A., PUTMAN R., VAN DER GUCHT K. & JANSSENS F. 1987: *De Kemmelberg, een Keltische bergvesting, Westvlaamse Archaeologica. Monografieën III*, Kortrijk.

VANMONTFORT B. 2004: *Converging Worlds. The Neolithisation of the Scheldt basin during the late fifth and early fourth millennium cal BC*. Ongepubliceerd proefschrift ingediend tot het behalen van de graad Doctor in de Archeologie aan de KULeuven, Leuven.

VERDEGEM S. 2015: *Archeologisch vooronderzoek Kemmel (Heuvelland), Hogenakkerstraat, Ruben Willaert restauratie & archeologie*. Rapport 85, Sijsele.

WARMENBOL E. 2010: *La Belgique Gauloise. Mythes et archéologies*, Bruxelles.

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

5.2. Fotobijlage

De fotobijlage bij het ministerieel besluit bevat alle relevante foto's voor dit dossier. Er is geen afzonderlijke fotobijlage bij het dossier gevoegd.

5.3. Kaarten en figuren